

HENRYK JAROSZEWICZ

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0003-2840-355X

e-mail: henryk.jaroszewicz@uwr.edu.pl

ORTOGRAFIE WSPÓŁCZESNEGO PIŚMIENICTWA ŚLĄSKOJĘZYCZNEGO

1. Jednym z najciekawszych zjawisk językowych mających miejsce w ostatnich latach na obszarze zachodniej Słowiańszczyzny był dynamiczny rozwój śląskiego piśmiennictwa. W pierwszych dwóch dekadach XXI wieku ukazało się na polskim rynku wydawniczym około stu, zróżnicowanych gatunkowo, stylistycznie i tematycznie śląskojęzycznych¹ pozycji: powieści, zbiorów opowiadań, tomów eseistycznych, tomików wierszy, zbiorów dzieł dramatycznych, tłumaczeń światowej poezji i prozy (zob. Czesak 2015, 165-195; Jaroszewicz 2019a, 32-35). Pobieżna nawet analiza śląskich publikacji wydanych w omawianym okresie wskazuje jednak na nieobecność jednego, powszechnie stosowanego sposobu zapisu. Wydaje się, że dla tej ortograficznej heterogenii wskazać można cztery główne przyczyny.

Podstawową był brak śląskiego ośrodka (organizacja społeczno-polityczna, instytucja naukowo-kulturalna itp.), który na mocy posiadanego prestiżu społecznego czy też administracyjnych prerogatyw mógłby koordynować działania standaryzacyjne prowadzone w obrębie jednego wzorca normatywnego. W konsekwencji na Górnym Śląsku panował kodyfikacyjny pluralizm, dający możliwość współuczestniczenia w procesie standaryzacji śląszczyzny różnym podmiotom (także tym o nikłych kompetencjach lingwistycznych).

Drugim czynnikiem wpływającym na zróżnicowanie śląskiej przestrzeni językowej XXI wieku było różne hierarchizowanie przez kodyfikatorów identyfikacyjnego

¹ W niniejszej pracy – posługując się głównie kryteriami socjolingwistycznymi – współczesną śląszczyznę traktuje się w kategoriach samodzielnego języka literackiego, który wyodrębnił się w ostatnich dwóch dekadach z dialektu śląskiego języka polskiego. Wychodzi się z założenia, że warunkiem wystarczającym dla uznania istnienia odrębnego języka śląskiego jest a) obecność szerokiej rzeszy użytkowników traktującej swój regionalny etnolekt jako samodzielny kod językowy, b) funkcjonowanie literackiej śląszczyzny w przestrzeni publicznej, c) istnienie piśmiennictwa śląskiego, zróżnicowanego formalnie, tematycznie i stylistycznie, 4) zaawansowane prace kodyfikacyjne. Szczegółowa argumentacja została przedstawiona szerzej w odrębnej pracy (zob. Jaroszewicz 2019).

i komunikacyjnego wymiaru funkcjonowania ortografii. Część podmiotów tworzących śląską normę ortograficzną wychodziła z założenia, że odrębność języka śląskiego od języka polskiego musi być wyraźnie demonstrowana na płaszczyźnie grafii, nawet jeżeli wiązałyby się to z radykalną zmianą przyzwyczajzeń ortograficznych Ślązaków. W efekcie niektóre propozycje kodyfikacyjne przyjmowały dość „egzotyczną” formę, wprowadzając do systemu grafemów dużą liczbę znaków całkowicie obcych polskiej tradycji ortograficznej i sankcjonując użycie reguł, które kontestowały zwyczajowe rozwiązania stosowane w pisowni języka polskiego. W opozycji do takiej strategii kodyfikacyjnej w części propozycji wyraźnie formułowano pogląd, że ortografia śląska powinna pozostawać bliska polskiej pisowni, gdyż w przeciwnym wypadku popularyzacja języka śląskiego może napotkać na poważny opór ze strony samych Ślązaków, edukowanych w większości za pośrednictwem języka polskiego. W efekcie formułowano propozycje śląskiej pisowni, które były bliskie nie tylko ortografii języka polskiego, ale także dotychczasowym, stosowanym w Polsce sposobom zapisu literackich tekstów dialektalnych.

Zróznicowanie śląskich ortografii wynikało również często z różnych proporcji użycia w danym zapisie elementów pisowni fonetycznej oraz pisowni morfologicznej. Część kodyfikatorów starała się w jak największym stopniu zbliżyć śląski zapis do wymowy, czego przejawem było między innymi stosowanie odrębnych liter dla wariantów pozycyjnych tego samego fonemu czy też odnotowywanie w pisowni upodobnień wewnątrzwyrazowych. W konsekwencji systemy grafemów spotykane w niektórych ujęciach standaryzacyjnych liczyły blisko pięćdziesiąt znaków, a same ortografie ludzako przypominały transkrypcję fonetyczną. Na drugim biegunie znajdowały się natomiast te propozycje normatywne, które – preferując reguły pisowni morfologiczno-historycznej – przedkładały nad odpowiedniość wymowy i zapisu grafii respektującą strukturę morfologiczną danej jednostki wyrazowej i jej dawnych form rozwojowych. Dla tych zachowawczych propozycji kodyfikacyjnych właściwe było ściśle bazowanie na systemie grafemów stosowanych w języku polskim.

Ostatecznie, na zróznicowanie śląskich systemów pisowni wpływało różne postrzeganie pożądanej relacji, która powinna łączyć normę języka śląskiego i całość śląskiego obszaru językowego. Część kodyfikatorów wychodziło z założenia, że norma tworzonego języka powinna być ‘wszechśląska’, inkluzywna, na tyle szeroka, aby objąć swoim zakresem cechy gramatyczne charakterystyczne całego obszaru Śląska. Wskutek tego do systemów ortograficznych wprowadzono serie znaków reprezentujących różne – dla poszczególnych śląskich gwar – kontynuanty tego samego fonemu bądź forsowano użycie homografów, które na płaszczyźnie graficznej unifikowały zróznicowany fonetycznie i morfologicznie śląski obszar gwarowy. W przeciwieństwie do takiej strategii kodyfikacyjnej niektóre propozycje ortograficzne ewidentnie pozbawiano aspiracji ‘wszechśląskich’, do rangi wzorca podnosząc językowe realizacje właściwe pojedynczym obszarom Śląska. System grafemów konstruowano wówczas tak, aby jak najdokładniej oddawał specyfikę jednej śląskiej gwary – zwykle tej, którą posługiwał się sam kodyfikator.

Niniejsza praca stawia sobie za zadanie opisanie najważniejszych ortograficznych propozycji, które od przełomu XX i XXI wieku formułowali śląscy kodyfikatorzy, a potem (z różnym powodzeniem) próbowali wcielić w życie. Zaledwie kilka z for-

sowanych w tym czasie ortografii w zauważalny sposób zaistniało w śląskiej przestrzeni językowej i przetrwało do chwili obecnej w regionalnym piśmiennictwie. Zdecydowana większość proponowanych sposobów pisowni nie doczekała się jednak szerszej implementacji – część z nich znana jest wyłącznie z krótkich autorskich omówień, w których lapidarnie wyłożono proponowane zasady, niektóre zaś użyto w pojedynczych publikacjach lub notkach umieszczonych na internetowych portalach.

2. Duża część nowego śląskiego piśmiennictwa kontynuowała w XXI wieku model ortografii powszechnie stosowany w starszych śląskich publikacjach, m.in. *Be-rach i bojkach* Stanisława Ligonja (Ligoń 1957), przedrukach *Powieści ludu na Śląsku* Lucjana Malinowskiego (Malinowski 1954) popularnych *Bajkach śląskich* w wyborze Elżbiety Jaworskiej (Jaworska 1973), czy *Anegdotach, humoreskach i żartach ludu śląskiego* w opracowaniu Aleksandra Widery (Widera 1983). Grafia ta, którą można określić mianem **pisowni klasycznej**, bazowała w ogólnych zarysach na polskiej ortografii. Śląską pisownię klasyczną łączyła ze standardową polszczyzną tendencja do zachowania pisowni morfologicznej, realizująca się m.in. poprzez nieodnotowywanie uproszczeń i upodobnień (*nadchodzi, bezsynność, łódka, przedstawić, wskoczyli, spostrzegli, strzewiki*). Innym przejawem opierania się na polskiej ortografii było użycie charakterystycznych liter i dwuznaków (**cz, sz, rz, ch, ś, ź, ł** itp.) połączone z unikaniem grafemów nieznanymi współczesnej polszczyźnie. Pomimo tak ścisłego związku z tradycją ortograficzną polszczyzny, w śląskiej pisowni klasycznej starano się oddać przynajmniej najważniejsze cechy fonetyczne (i morfologiczno-składniowe) śląskiej mowy. Do najczęściej odnotowywanych cech zaliczyć można pochylone [ê] zapisywane zwykle jako **y / i** (*mlyko, rzyka, kobyta, inaczyj, mynij*), pochylone [â] oddawane jako **o** (*ptok, biegosz, trowa*), samogłoski nosowe w wymowie asynchronicznej zapisywane sekwencjami **yn, ym, om** (*gymba, wyndkorz, klynkajom*), a w wymowie synchronicznej jako **a** (*widza, chca, ida*), labializację nagłosowego [o] sekwencją **ło** [o-] (*łostro, łoczów, łoni*), zachowanie miękkości [rz] sygnalizowane zapisem **rzi** (*grziby, przjiść, brzidko*) oraz zanik śródgłosowego [l] (*suchać, gowa, czowiek*). Unikanie w pisowni klasycznej użycia liter nieobecnych w standardzie polskim często skutkowało nadaniem literze **o** funkcji homografu, który reprezentował w tekstach zarówno [o] (*nos, krowa*), jak i jeden z najbardziej charakterystycznych fonemów śląskich, czyli pochylone [ô] (*dom, koń, woz*)². Warto zauważyć, że śląska pisownia klasyczna w praktyce nie miała jasno wyłożonych zasad użycia, stąd też jej implementacja bardzo często odznaczała się brakiem jednolitości i licznymi niekonsekwencjami. Co istotne, wyraźnie dostrzegalna wariancja ujawniała się nie tylko podczas komparacji grafii stosowanych przez różnych twórców, ale nawet podczas analizy formy ortograficznej pojedynczych dzieł tego samego autora. Różnica zwykle dotyczyła użycia liter **ą, ę, ó**, pisowni form z nagłosowym [o], kontyuantów pochylonego [ê] oraz oznaczania części miękkich spółgłosek³.

² W języku śląskim pochylone [ô] jest samodzielnym fonemem, o czym świadczą opozycje typu: *pōmōc, mōc* (pol. ‘pomóc’; ‘móc’) oraz *pōmoc, moc* (‘pomoc’; l. ‘wiele’).

³ Przykładem może służyć pierwszy tom cyklu powieściowego Alojzego Lyski *Duchy wojny* (Lysko 2008), w którym spotkać można zarówno szeregi *kwynkali, wracajom, ksiyndzowi*, jak i *przysiędze, rę-*

Piśmiennictwo śląskie utrzymane w rygorach klasycznej ortografii cieszyło się przez dwie pierwsze dekady XXI wieku względnie dużą popularnością. Łącznie ukazały się w tym czasie trzydzieści trzy monografie i tomy zbiorowe, z czego w latach 2000-2010 jedenaście pozycji, a w latach 2011-2020 dwadzieścia dwie pozycje zapisane tą grafią. Do najważniejszych twórców stosujących ten rodzaj zapisu zaliczyć można Alojzego Lyskę, twórcę ośmiotomowego cyklu powieści *Duchy wojny* (por. m.in. Lysko 2008), Bogdana Dzierżawę, autora utrzymanych częściowo w stylistyce realizmu magicznego powieści *Z biegiem Rudy* oraz *Utopek z Wielopola* (Dzierżawa 1995, tenże 2002), Marka Szołtyśka, znanego popularyzatora śląskiej mowy i autora m.in. *Biblii Ślązoka* (Szołtysek 2000) oraz Grzegorza Tobora, tłumacza pierwszego, pełnego przekładu ksiąg nowotestamentowych na śląski (Tobor 2017)

2.1. Pisownię klasyczną usiłowano w pierwszych dekadach XXI wieku kilka razy modyfikować. Wszystkie próby jej udoskonalenia łączyło wprowadzenia do grafii odrębnego znaku, który miał za zadanie oddać jedną z najbardziej charakterystycznych fonetycznych cech śląskiej przestrzeni językowej, czyli pochylone [ô].

Wydaje się, że jako pierwsi próbę modyfikacji śląskiej pisowni klasycznej podjęli Andrzej Czajkowski i Andrzej Klukowski, redaktorzy wydanego jeszcze w 1998 roku *Słownika gwary śląskiej* (Czajkowski, Klukowski 1998). Ich system pisowni, użyty we wspomnianym dziele leksykograficznym, zawierał grafem o (podkreślone „o”) na oznaczenie pochylonej samogłoski [ô] (*gront, kromflek, nabałamoncić*). Tak zmodyfikowana pisownia znalazła dwa lata później implementację w śląskiej literaturze, zastosował ją bowiem Alfred Bartylla-Blanke w swoim dramacie *Ród. Przyczynek w sprawie śląskiej* (Bartylla-Blanke 2000, por. analogiczne formy typu: *prziwioźli, krzizow, rector*).

Drugą modyfikacją pisowni klasycznej była propozycja wysunięta przez Andrzeja Rocznioka, który na oznaczenie pochylonego [ô] stosował znany z alfabetu czeskiego grafem ů (tzw. „o s kroužkem”, np. *smažůnka, strům, slůnski*). Zmodyfikowany przez A. Rocznioka klasyczny zapis śląski wykorzystano w dwóch pierwszych tomach *Zbornika polsko-ślůnskiego* A. Rocznioka (Rocznik 2008; tenże 2010), licznych artykułach publikowanych we wspomnianym już miesięczniku „Ślůnsko Nacyjo”. Jako ciekawostkę można podać, że ortografia ta znalazła zastosowanie w opublikowanej w 2005 roku śląskojęzycznej wersji znanego komiksu Janusza Christy *Szkoła furganio*, przełożonej przez A. Rocznioka (Christa 2005)⁴.

kach, zagłądają, a obok form typu *wojokow* czy *dopiyro* Lysko notuje też *oficyrów* i *najpierw*. Bogdan Dzierżawa w dziele *Z biegiem Rudy* (Dzierżawa 2002) notuje zarówno labializowane formy: *loroz, lokożalo, logonym, lobraćoł*, jak i pozbawione protezy: *olyj, oplacyło sie, opowioŃtki, ogromnisty*. Obok form z nosówkami *mądrala, wyglądala, początku, szpluchające* prozaik używa też form z rozłożonymi sekwencjami: *poczontku (!), cijnżki, wyglondo* itp. Zbigniew Kadłubek w *Listach z Rzymu* (Kadłubek 2008) stosuje wymiennie litery *i* lub *j* do zaznaczania miękkości spółgłosek: *aforyzmie, mierzil, ulubione, ciebie*, ale *Rzymje, mjecz, bjole, tobje*, w niektórych formach stosuje literę *ó*, np.: *próbom, sposób, różnica*, podczas gdy w innych zastępują ją literą *o*, np.: *proba, sposob, roznica*.

⁴ Można dodać, że pisownię Andrzeja Rocznioka wyróżniała wyraźna kontestacja polskich reguł ortografii, zauważalna głównie w odnotowywaniu w zapisie większości upodobnień i uproszczeń wewnątrzwyrazowych (np. *teroski, pojszczotku, dziyfce, szczewik, kszestno, gotka, pszedowaczka*).

Trzecią modyfikacją śląskiej pisowni klasycznej, a w zasadzie „automodyfikacją” wcześniejszych reform ortograficznych była propozycja A. Czajkowskiego, który w trójjęzycznym *Wielkim słowniku śląsko-angielsko-niemieckim* (Czajkowski 2006) literę **o** zastąpił literą **ô** (*fronknôńc, pôdź, szpicôwka*).

Ostatniej, czwartej próby modyfikacji klasycznej pisowni śląskiej podjął się w 2011 roku Marek Szołtysek. Rybnicki pisarz i wydawca na oznaczenie pochyłonego [ô] wprowadził do swoich prac grafem **o** (litera ‘o’ wytłuszczona i zapisana kursywą), sankcjonując pisownię typu *som, konsek, padom, krolestwo, ojcow*. Pisownia stosowana przez M. Szołtyska była grafia czysto „autorską” – z wyjątkiem samego pomysłodawcy nikt inny nie zdecydował się na jej implementację. Do najważniejszych prac publikowanych w zmodyfikowanej przez Szołtyska ortografii zaliczyć można *Ewangelie śląskie* (Szołtysek 2013) oraz wznowienia *Biblii Ślązoka* (Szołtysek 2011a) i *Ilustrowanego słownika gwary śląskiej* (Szołtysek 2011b).

3. Obok śląskiej pisowni klasycznej – wraz z jej czterema modyfikacjami – kolejnym sposobem zapisu stosowanym w śląskiej literaturze XXI wieku była ortografia potocznie określana mianem **pisowni „śląbikörzowej”**. Mowa o systemie zapisu, który został wypracowany przez grupę śląskich działaczy i aktywistów ze stowarzyszeń „Danga”, „Pro Loquela Silesiana” oraz „Przymierze Śląskie”, tworzących wspólnie z językoznawczynią Jolantą Tambor zespół standaryzacyjny (szerz.: Tambor 2009; Kubica 2009). Zespół ten, w sierpniu 2009 roku na posiedzeniu w Cieszynie przyjął czterostronicowy dokument o nazwie *Wstępne zasady pisowni śląskiej*, w którym przedstawiono podstawowe zasady nowej ortografii (*Wstępne* 2009). Jak wskazywano w początkowych fragmentach tekstu, nadrzędną ideą przyświecającą tworzeniu śląskiej ortografii było „zachowanie ortograficznych przyzwyczajień polskich”. W konsekwencji śląska grafia cechować się miała pisownią morfologiczno-historyczną (*strzewiki, zdrzōdło, strzylać*) oraz wykorzystaniem większości polskich liter, w tym nawet tak charakterystycznych grafemów jak: **ś, ź, ł, ch, rz, sz, cz, ni, si, ci**. Wkrótce po przyjęciu *Wstępnych zasad* śląscy działacze i aktywiści dokonali elaboracji i uszczegółowienia zasad śląskiej pisowni. Kluczowe dla dalszej standaryzacji stały się dwa dzieła opublikowane w 2010 roku: obszerny elementarz *Gõrnoślõnski śląbikõrz* (Adamus, Dylus, Grządziel 2010) oraz zbiór esejów językowych Mirosława Syniawy pt. *Śląbikõrz niy dlõ bajtli* (Syniawa 2010). Istotnym novum omawianej pisowni, pozwalającym uznać ją za odrębny system ortograficzny nie będący kolejną modyfikacją śląskiej pisowni klasycznej, było wprowadzenie pięciu nowych grafemów. Mowa o literach: **õ**, oddającej w zapisie właściwe dla śląskiej mowy pochyłone [ô] (*robiõł, bõty, Ślõnsk*); **õ** oddającej nagłosowe [o], które w części gwar śląskich uzupełniane było labialną protezą [ɫ] (*õjciec, õko, õzarty*); **õ** reprezentującej kontynuanty dawnego pochyłonego [ã] (*ptõk, trõwa, mõj*); **ã** mającej reprezentować wygłosowe kontynuanty samogłoski nosowej [-ę] (*widzã, dziolchã, przecã*); **õ**, której zadaniem było oddawanie w zapisie zróżnicowanych regionalnie kontynuantów wygłosowej samogłoski nosowej [ɔ] (*pynzyjõ, maszinowõ, kerõ*). Warto nadmienić, że obligatoryjne było jedynie użycie dwóch pierwszych liter, podczas gdy **õ** oraz **õ** można było zastąpić przez **o** (*pynzyjo, ptok*), natomiast w miejsce **ã** użyć **a** (*widza, dziolcha, przeca*). Swoboda użycia

nowych znaków szybko doprowadziła do wykształcenia się dwóch podrodzajów pisowni ‘śląbikōrzowej’, tzw. **pełnego „śląbikōrza”** wykorzystującego całą pulę nowych grafemów **ō, ô, ǫ, ǎ, ǫ** oraz **uproszczonego „śląbikōrza”**, który sankcjonował użycie jedynie dwóch nowych liter: **ō, ô**.

Pisownia „śląbikōrzowa” dość szybko przyjęła się w śląskiej przestrzeni językowej. Jej upowszechnieniu sprzyjała formalna zachowawczość i prostota oraz akceptacja ze strony najważniejszych śląskich wydawców („Narodowa Oficyna Śląska”, „Silesia Progress” – szerz. Jaroszewicz 2021). Pozycje wydane w rygorach omawianej tu pisowni zaczęły się ukazywać na rynku od 2009 roku i do chwili obecnej (2020 rok) opublikowano pięćdziesiąt pięć dzieł zwartych zapisanych w uproszczonym „śląbikōrzu” oraz dziewięć w pełnym „śląbikōrzu”⁵. Do najważniejszych pisarzy, którzy konsekwentnie stosowali w swojej twórczości uproszczony „śląbikōrz” należy śląski powieściopisarz i tłumacz Marcin Melon, autor popularnego cyklu kryminałów o komisarzu Hanusiku (por. m.in. Melon 2010) oraz twórca krótkich form poetyckich Stanisław Neblik (Neblik 2016). Pełnym „śląbikōrzem” konsekwentnie posługuje się natomiast wybitny tłumacz, poeta i prozaik Mirosław Syniawa, autor antologii przekładów poezji światowej *Dante i inksi* (Syniawa 2011).

4. Ostatnim ważnym wzorcem zapisu, funkcjonującym we współczesnej literaturze śląskiej była **pisownia neosteuerowska**, a więc ortografia, która bazowała bezpośrednio na rozwiązaniach kodyfikacyjnych stworzonych w okresie międzywojennym przez śląskiego dialektologa i pedagoga Feliksa Steuera we współpracy ze znanym polskim dialektologiem Kazimierzem Nitschem. Omawiana grafia w części stosowanych rozwiązań nie różniła się od reguł właściwych polszczyźnie – sankcjonowano charakterystyczne dwuznaki i litery **ł, ń, ś, ź, dź, rz, cz, sz, ch** (*placzki, koźdy, szarych, farbach, przeca, żywot, prowadź*), preferowano również zapis morfologiczno-historyczny (*strzimować, roztrząś, wstymp, przed, ludzkij, źdźybko*). Ze śląską pisownią klasyczną i uproszczoną „śląbikōrzową” łączyło ortografię neosteuerowską konsekwentne oddawanie pochylonego [ɛ] jako [y] / [i] (*bliźyj, ludzkij*), asynchroniczna pisownia kontyuantów samogłosek nosowych (*klynyska, gymba, byda*), ostatecznie notowanie kontyuantów pochylonego [ã] jako [o] (*koźdy, przoć, downy*). Do najważniejszych wyróżników omawianej ortografii należało bez wątpienia użycie litery **ů** zapożyczonej z alfabetu języka czeskiego (tzw. ‘u s kro-uzkēm’) i oddającej wartość fonetyczną pochylonego [ô] (*strům, krůnża, slůw, zatracůne, stanůla*). Drugą specyficzną cechą pisowni neosteuerowskiej było oznaczanie palatalności spółgłosek – niezależnie od ich otoczenia fonetycznego – nie przy pomocy dwuznaków, ale diakrytów (*lišći, śila, gotowości, dziwne, ścyr-ńiskům, smutńe, przeżyće, se, ńy, bydże, wartoścowych*). Do wyjątków należała afrykata [dz] oddawana sekwencją **dź** (*wyjdźe, dziwne, bydże*) oraz samogłoski war-gowe i tylnojęzykowe, których miękkość oznaczano dwuznakiem wykorzystującym literę **j** (*wjater, śpjyw, źymja, bliskje*).

Pisownia neosteuerowska, choć stanowiła w zasadzie najstarszą, oryginalną ortografię stworzoną dla zapisu śląskiej mowy, nie cieszyła się w XXI wieku

⁵ Wymagający uaktualnienia i uzupełnień spis publikacji zob. *List of Silesian* 2019.

większym zainteresowaniem. W nowej śląskojęzycznej literaturze zastosowanie znalazła zaledwie dwukrotnie – po neosteuerowską pisownię sięgnął Karol Gwóźdź w tomiku wierszy *Myśli ukryte* (Gwóźdź 2010) oraz Bartłomiej Wanot w tłumaczeniu opowiadania Leonida N. Andriejewa *Uorginalny czowjek* (Andriejew 2019). Zapis ten funkcjonuje również w przestrzeni internetowej – wykorzystano go m.in. do napisania części haseł w śląskiej *Wikipedii*, ponadto na blogu *Czytamy pũ naszymu*, prowadzonym przez wspomnianego już B. Wanota, można odnaleźć niemal pięćdziesiąt śląskich, przekładów wierszy poetów francuskich, rosyjskich, ukraińskich, łemkowskich zapisanych omawianym tu alfabetem (Wanot 2021).

5. Obok śląskiej ortografii klasycznej, „śląbikörzowej” oraz neosteuerowskiej, po 2000 roku w śląskim piśmiennictwie używano jeszcze kilku innych rodzajów zapisu. Żaden z nich nie zyskał jednak większej popularności i szerszego, praktycznego zastosowania.

Jako pierwszą ortografię z tej grupy wymienić można propozycję kodyfikacyjną Dariusza Dyrdy, która została zawarta w podręczniku do nauki języka śląskiego *Rýchtig Gryfno Godka (porěncznik ślůnskij godki)* (Dyrda 2013). Pisownia Dyrdy, określana przez samego autora mianem „dyrdziny szrajbũng” (Dyrda 2013: 9), wyrastała z zasad śląskiej pisowni klasycznej, preferując użycie pisowni morfologicznej (*podszkrobek, strzaskać, zdrzybia*) i większości charakterystycznych dla polszczyzny grafemów (**cz, ch, rz, ź, ś, Ń** itd.). W „dyrdziny szrajbũngu” pominięto jednak znaki **ą, ę**, które zastąpiono różnymi szeregami literowymi, mającymi oddać właściwą obszarowi Śląska asynchroniczną wymowę nosówek: **ũn, om, on, ẽn, ym** (*Ślůnsk, padajom, piontek, wiẽnkszej, zymby* itp.). Z alfabetu usunięto też literę **ó**, która została zastąpiona przez znane z alfabetu Steuera **ũ** (*ludziũw, wojewũdztwo, pazũry*). Normatywną nowością wprowadzoną przez Dyrdę była rezygnacja z grafemu **l**, który zastępowano literami i sekwencjami **u, ô, oô, ôo** (*suysza, kouocz, podôugowaty, puôtora, oôberiba*) oraz oddawanie nagłosowego [o] apostrofowaną literą **o'** (*o'żyrok, o'szkrabiny, o'nego*). Innowacyjne było też dążenie kodyfikatora do oddania w pisowni właściwych śląszczyźnie pochyłonych samogłosek. Stąd obok litery **ũ** oznaczającej pochyłone [õ], wprowadzano także grafem **ẽ** oznaczający pochyłone [ê] (*piěrweĩ, zrẽnkowiny, zawiẽrać*) oraz grafem **ỹ** mający oddawać dźwięk pośredni pomiędzy [i] oraz [y] (*grzyby, blondýna, przýszeu*). Propozycje Dyrdy nie przyjęły się w śląskim piśmiennictwie, co wynikać może nie tylko z ich wysokiego stopnia komplikacji, ale też z niejasnych i niekonsekwentnie wprowadzonych zasad użycia większości nowych liter⁶. Prócz wspomnianego podręcznika Dyrdy, w śląskiej literaturze „dyrdziny szrajbũng” można było odnaleźć jedynie w jednoaktówce tegoż samego autora *Opcjo wnuka* (Dyrda 2012).

5.1. Z kolejnym, oryginalnym sposobem pisowni spotkać się można w tomie wierszy Henryka Kałuży pt.: *Nasa ślõnskoł dusa* (Kałuża 2003). Zastosowana tam ortografia opierała się na śląskiej pisowni klasycznej, do której autor zdecydował

⁶ Dyrda notował m.in. *Ślůnsk* oraz *piontek, opowoga* oraz *o'powożyć się, ômeczka* oraz *oõma* (i *õma!*), *gũguõa* obok *gũgũa*, *oõberiba* obok *õberiba*, *uowiezina* obok *o'wiẽzina*, *usuuchliwy* oraz *usõuchniony*, *gẽnau* i *genau* itp.

się wprowadzić cztery nowe grafemy: **ō** dla pochylonego [õ] (*dōm, utopiōł, Pōn Bōg*), **ǎ / ā** dla samogłoski nosowej [ɔ] (*powiǎ, wǎgōrz, nolcǎsciyj*) oraz **ý** będący graficznym kontynuantem nosówki [ɛ] (*ciýnski, podziýnkuj, ciýgý* – por. szerz. Czesak 2005). Warto zauważyć, że reguły zapisu nigdzie nie zostały przez Kałużę eksplcytnie wyjaśnione – można je odtworzyć wyłącznie w oparciu o formalną analizę dzieł literackich autora.

5.2. Kolejnym autorskim systemem pisowni był „szkryft ślōnski” Bogdana Kallusa. Bazując na klasycznej śląskiej pisowni, autor proponował wprowadzenie do pisowni pięciu nowych znaków: **ô** oraz **ũ** na oznaczenie pochylonego [õ] (*majôm, bôł, grũnt, szkũt*), **ý** dla głoski [i] występującej po [rz] oraz w pewnej grupie zapożyczeń (*grzýby, drzýmoły, býfyj*), **é** na oznaczenie miękkości tylnojęzykowych spółgłosek występujących w połączeniach [ke-], [ge-] (*kragél, kéry, markéw*) oraz **o'** (o z apostrofem) na oznaczenie nagłosowego [o-] (*o'bie, o'twarty, o'statnio*). Specyfiką pisowni Kallusa był dość szeroki zakres użycia apostrofa – obok współtworzenia przezeń nagłosowej litery **o'**, znak ten służył również do zaznaczania pozycji, w których samogłoska [i] nie pełniła funkcji zmiękczej (*C'ila, z'ista, c'iga*) oraz pozycji, gdzie połączenie literowe **rz** nie oznaczało fonemu [ʒ] a dwie, odrębnie wypowiedane głoski (*o'bmier'zły, er'zac*). Omawianą tu ortografię Kallus zastosował w pierwszym wydaniu swojego *Słownika górnoślōnskiej godki* (Kallus 2007) oraz w części swojego artykułu *Propozycja normatywizacji pisowni regionalnego języka śląskiego* (Kallus 2009). Nie są znane inne przykłady praktycznego zastosowania pisowni Kallusa.

5.3. Do najoryginalniejszych propozycji pisowni należy „Tadzikowy muster”, czyli ortografia stworzona w połowie lat 90. XX wieku przez mieszkającego na stałe w Stanach Zjednoczonych Teda Jeczalika. Dekadę później proponowany przez niego sposób zapisu zyskał pewne zainteresowanie na Śląsku, szczególnie wśród części działaczy Związku Ludności Narodowości Śląskiej. Dla Jeczalika punktem wyjścia była ortografia języka polskiego, samą zaś pisownię śląską chciał tworzyć zamieniając część polskich liter – zwłaszcza diakryty – grafemami obecnymi w angielszczyźnie. Amerykański Ślązak wprowadził do swojego zapisu, właściwy ortografii języka angielskiego, dwuznak **oo** na oznaczenie głoski tradycyjnie zapisywanej w języku polskim jako **ó** (*czerwoony, miynioom sie, pizzoom*) oraz zastosował apostroflowane litery na oznaczenie polskich diakrytów, oddających miękkie spółgłoski: **n'** dla **ń** (*suoon'ce*), **c'** dla **ć** (*ć'mok*), **s'** dla **ś** (*S'loonsk*) oraz **z'** dla **ź** (*zlyz'*). Jeczalik zdecydował się też zastąpić dwuznak **ch** znakiem **h** (*zahood, troha*), **ż** sekwencją **rz** (*papiyrz, rzaba*), literę **ł** grafemem **u** (*apostouy, doszua, pouooczcyc'*). Podobnie jak w przypadku grafii steuerowskiej, w grupach nagłosowych zastosowanie znalazła sekwencja literowa **uo** (*uodciynie, uojca, uobcowanie*). Pisownia Jeczalika znalazła zastosowanie najprawdopodobniej wyłącznie na internetowym portalu *Republika S'loonsko. Głos Wolnego S'loonska – The Voice of Free Silesia* (Jynzyk szloonski 2010), gdzie do 2014 roku w różnych wpisach i notkach używał jej sam Ted Jeczalik oraz znany śląski działacz Antoni Respondek (por. też: Czesak 2004, 109-110).

5.4. Jeden z najbardziej nowatorskich projektów śląskiej ortografii przedstawili w 2001 roku Piotr Kalinowski oraz Józef Kulisz. Ustalenia kodyfikatorów wraz

z dyskusją o śląskiej ortografii umieszczone zostały na internetowym portalu *Echo Śląska* (por. szerz. Kulisz 2001, Kalinowski 2001). O oryginalności propozycji Kalinowskiego i Kulisza świadczyć może fakt, że w ich ortografii zrezygnowano niemal ze wszystkich właściwych polszczyźnie dwuznaków, a do systemu grafemów wprowadzono trzydzieści dziewięć znaków i jeden dwuznak. Warto dodać, że aż dziewięć grafemów – **ã, ċ, đ, é, ě, ô, ô, ř, š** – było całkowicie obcych współczesnej, polskiej normie ortograficznej. Analizując wypowiedzi Kalinowskiego (por. Czesak 2004, 110), jak też studiując zastosowane przez niego rozwiązania ortograficzne, nietrudno dostrzec, że za pomocą nowej ortografii chciano świadomie zerwać z polską ortografią akcentując równocześnie odrębność języka śląskiego od polszczyzny. Temu miało służyć zastąpienie dwuznaków **cz, sz, rz, dź** monografami **č, š, ř, đ** (*klaviš, přečytač, đišoj, otřimuje*), czy też **ci, ni, si** (niezależnie od kontekstu wyrazowego) literami **ć, ń, ś** (*swobodne, še, laćinski, dišoj*). W oryginalny sposób zaznaczano też palatalność głosek wargowych i tylnojęzykowych stosując litery **ě** oraz **ã** (*ňyměckich, polskě, ustawãła, słowãnskich*). Reforma ortografii miała też za zadanie zbliżyć śląską pisownię do wymowy – nowym grafemem **é** oddawano pochylone [ɛ] (*čiděsći*), natomiast literą **ô** pochylone [o] (*oprócz, literów, godôm*). Z dostępnych materiałów i źródeł wynika, że rozwiązania ortograficzne Piotra Kalinowskiego i Józefa Kulisza znalazły zastosowanie wyłącznie w kilku krótkich internetowych wpisach obu kodyfikatorów.

5.5. Gdyby za kryterium podziału uznać liczbę nowych grafemów oraz stopień odstępstw od gramatycznych reguł stosowanych w polskiej pisowni, propozycję Kulisza i Kalinowskiego zdystansowałaby jedynie ortografia zaproponowana w drugiej dekadzie XXI wieku przez Romana Wencła. Kodyfikator użył jej w dwóch pracach: liczącym prawie 170 stron dzienniku podróży *Jak zech buł pjyrsy rôz w Indjach* (Wencel 2011) oraz obszernym (ok. 18 tys. haseł) słowniku *Dykcjônôrz ślů,sko-polski ũoparty na ślů,skej wymówje ũod wele ũopolô* (Wencel 2019). Proponowana przez Wencła pisownia częściowo nawiązywała do tradycji steuerowskiej, co można dostrzec w użyciu grafemu **ũ** dla pochylonego [o] (*kupjũl, dwjyrzũw, Slũjńce*), stosowaniu litery **j** w funkcji sygnalizatora miękkości spółgłosek wargowych i tylnojęzykowych (*kobjyta, wjedźeć, kjecka*) oraz rezygnacji z dwuznaków **si, ni, ci, zi** na rzecz diakrytów **ś, ń, ć, ź** (*še, stykne, wyćepowany*). Podobnie jak w przypadku propozycji Kulisza i Kalinowskiego, zapis proponowany przez Wencła zbliżał się wyraźnie do transkrypcji fonetycznej. W omawianej tu propozycji pisowni, fonetyzacja zapisu była jeszcze radykalniejsza, bowiem odrębnymi znakami proponowano oznaczać nie tylko poszczególnych wariantów pozycyjne określonych fonemów, w tym odmianki iloczasowe, naciskowe, nosowe, ale nawet redukcje grup wygłosowych (!) Repertuar grafemów wprowadzanych przez Wencła był rekordowy – liczył 42 grafemy proste: **a, á, ã, b, c, ć, d, e, é, f, g, h, i, í, î, j, k, l, ł, m, n, ń, ó, ô, p, r, s, ś, t, u, ú, ũ, ũ⁷, ũ, w, y, ý, ŷ, z, ź, ż** oraz siedem dwuznaków: **ch, cz, dz, dź, dż, rz, sz**. Literą **á** oznaczał Wencel akcentowane i wydłużone artykulacyjnie [a] (*prá*); literą **ã** nosową samogłoskę [ã] (*gãmba*); literą **é** pochylone [ɛ] (*Katowicé*); literą **í** zredukowaną, wygłosową grupę [ij] (*dali,*

⁷ Litera **ũ** z ogonkiem.

śedni); literą **î** nosową samogłoskę [i] (*zaîń*); literą **ñ** tylnojęzykowe [ŋ] (*rańka*); literą **ô** dyftongiczny kontynuante pochyłonego [â]; literą **ú** zredukowaną wygłosową grupę [uɪ] (*pú, wysú*); literą **û** pochyłone [ò] (*zbûn*); literą **Û** nosową samogłoskę [u] (*idÛ rzÛndzić*); literą **ũ** półsamogłoskę [ɨ] pełniącą funkcję 1. protezy nagłosowej [üokno], 2. składowej części prefiksu superlatywnego [*noũlepszy*], 3. składnika kontynuanta niemieckiej pożyczki z rdzennym [au] (*aũsdruk*) oraz 4. komponentu innych, pojedynczych form rodzimych (*džoũcha, proũda*); literą **ý** zredukowaną, wygłosową grupę [yj] (*duży, inacý*); ostatecznie literą **ÿ** samogłoskę nosową [y] (*wjÿncy, dzećÿ*). Ta wyjątkowo złożona i skomplikowana ortografia, której użycie wymagało nie tylko doskonałej znajomości gwar opolskich, ale też znacznych kompetencji lingwistycznych nie miała szans na szersze praktyczne zastosowanie. Pisownia Wencla stała się klasycznym przykładem ortografii „autorskiej”, czyli takiej, której używał wyłącznie sam jej autor.

5.6. Wśród śląskich propozycji kodyfikacyjnych warto wymienić ortografię zaproponowaną przez Grzegorza Wieczorka w jego poradniku *Tak sie rzóndzi po ślónsku*. Poradnik ten liczył dziesięć wydań i ukazywał się dość nieregularnie w latach 2003-2007, m.in. na portalu *Echo Ślónska* (Wieczorek 2003-2007, por też. Czesak 2004, 110). W porównaniu z większością wcześniej opisanych grafii, Wieczorek zaproponował dość zachowawczy system zapisu, w którym – pomijając litery **ą**, **ę** – wykorzystywano niemal wszystkie znaki i dwuznaki spotykane w polszczyźnie (*ponieść, kosz, nożka, trzecie, chodzić, wyraźnie*). Zasób grafemów uzupełniony został o literę **ô** na oznaczenie różnych kontynuante pochyłonego [ò] (*trôwa, stów, gôdô*), **ò** jako oznaczenie nagłosowego, labializowanego [o] (*òstuda, òpytować sie, ôkno*), **ã** jako oznaczenie wygłosowej samogłoski nosowej [ę] (*mockã, proszã, bydã*) oraz **õ** na oznaczenie kontynuante wygłosowego [ɔ] (*ymilkowõ, telewizyjõ, strzybnõ*). Prócz tego Wieczorek zdecydował się zachowywać znane z polszczyzny **ó**, wykorzystując je jako oznaczenie pochyłonego [ò] (*dómb, kón, stróm*). Choć w piśmiennictwie śląskim, prócz samych wydań poradnika *Tak sie rzóndzi po ślónsku* trudno odnaleźć inne przykłady implementacji zasad ortograficznych Wieczorka, nietrudno zauważyć, że jego propozycje były bardzo bliskie, sformułowanym kilka lat później zasadom pisowni „śląbikórzowej”. Pomiędzy proponowanymi przez Wieczorka grafemami **ô**, **ò**, **ó** oraz stosowanymi w ‘śląbikórzu’ **õ**, **õ**, **õ** istnieje funkcjonalna tożsamość, obie zaś ortografie stosują identyczne formalnie i funkcjonalnie grafemy **ã**, **õ**.

5.7. Na koniec warto przywołać jeszcze jedną, autorską propozycję kodyfikacji śląskiej mowy, która nie doczekała się szerszego oddźwięku w śląskiej przestrzeni językowej. Zasługuje ona jednak na szczególną uwagę z tego powodu, że była jedyną propozycją kodyfikacji wysuniętą przez lingwistę. Mowa o sposobie śląskiego zapisu, który na głośniejszej, katowickiej konferencji z 2008 roku „Śląsko godka – już język czy jeszcze gwara” przedstawiła Jolanta Tambor. Główną ideą przyświecającą katowickiej badaczce było stworzenie grafii, która pozwalałaby na oddanie fonetycznego zróżnicowania całego obszaru śląszczyzny – jak pisała Tambor: „Alfabet [...] powinien zawierać litery pozwalające poprawnie odczytać i zidentyfikować dźwięki różnych odmian terytorialnych śląszczyzny” (Tambor 2009, 11). Konsekwencją takiego metodologicznego założenia było wprowadzenie do śląskiej

pisowni szeregu nowych grafemów, z których większość reprezentowało cechy fonetyczne właściwe pojedynczym regionom Śląska. I tak, katowicka badaczka postulowała, aby śródgłosowe kontynuanty dawnego [ɔ] oznaczać literą **ã**, gdy mowa o obszarze Śląska Opolskiego (*czãsto, gãś*), literami **ó̃** oraz **é̃**⁸, gdy w grę wchodził Śląsk Cieszyński, bądź jako **y** w przypadku przemysłowej części Śląska (*czynsto, gynś*). Kontynuanty pochylonego [á] dla obszarów północnośląskich (*gōdka, Ōwe*) należało zapisywać literą **ō**, względnie jako **ā** dla obszarów niedyftongicznych (*jā, gādā*), ostatecznie literą **o** dla pozostałej części Śląska. Zdaniem Tambor, w użyciu powinien też znaleźć się grafem **ř** na oznaczenie cieszyńskiego, frykatywne [r] (*gřiby, tři*), który poza tą częścią Śląska byłby oczywiście zastępowany tradycyjnym dwuznakiem **rz**. Nowymi „ogólnośląskimi” literami, których użycie nie ograniczałoby się do pojedynczego regionu, było **ō**, mające reprezentować kontynuant pochylonego [ò] (*kōń, dōm*), homograf **ô** na oznaczenie nagłosowego, fakultatywnie labializowanego [o] (*ônaczyć, ôblyc sie*) oraz **ē** na oznaczenie pochylonego [è] (*polskēgo, niē, problēm*). Jak wspomniano wcześniej, proponowany przez Tambor system zapisu (systemy zapisu?) nie spotkał się z większym zainteresowaniem i znany jest tylko z samego tekstu jej referatu.

6. Analizując stosowane od przełomu XX i XXI wieku na Górnym Śląsku typy regionalnej ortografii, wysunąć można kilka ogólnych wniosków. Nietrudno zauważyć, że w przeciągu dwudziestu ostatnich lat w obrębie śląskiej literatury próbowano użyć bardzo szerokiej gamy różnorodnego rodzaju pisowni. Mowa o jedenastu głównych typach ortografii, przy czym w obrębie dwóch wydzielić można sześć kolejnych, zróżnicowanych podrodzajów zapisu. Warto jednak zaakcentować istnienie ważnej funkcjonalnej dysproporcji istniejącej pomiędzy śląskimi pisowniami – w praktyce tylko dwie śląskie ortografie były na szerszą skalę wykorzystywane w śląskim piśmiennictwie (klasyczna i „śląbikōrzowa”).

Można wskazać, że różnorodność stosowanego zapisu cechowała śląską przestrzeń językową przede wszystkim w pierwszej dekadzie XXI wieku, kiedy paralelnie funkcjonowały różne autorskie ortografie (A. Czajkowskiego, A. Rocznioka, B. Kallusa, H. Kałuży, J. Kulisza, J. Wieczorka itd.). Dla procesu wstępnej unifikacji śląskiego zapisu przełomowym momentem było wypracowanie i przyjęcie w 2009 roku przez śląskich działaczy wspomnianego już dokumentu *Wstępne zasady pisowni śląskiej*, który ustalał główne zasady nowej, wspólnej śląskiej ortografii. Od tego czasu ortograficzny pluralizm właściwy pierwszym latom świadomych poszukiwań śląskiej pisowni ustąpił duopolowi dwóch ortografii – błyskawicznie zyskującej popularność pisowni „śląbikōrzowej” oraz stopniowo i wyraźnie tracącej zainteresowanie pisarzy i tłumaczy śląskiej pisowni klasycznej.

Jak można było zauważyć, niektóre ze śląskich propozycji kodyfikacyjnych miało dość ‘egzotyczną’ formę, forsując często grafemy właściwe językowi czeskiemu, chorwackiemu, a nawet niemieckiemu czy angielskiemu. Część z ortografii cechowała spora niekonsekwencja stosowanych rozwiązań, niejasne reguły zapisu poszczególnych form, czy też ewidentne błędy. Do pewnego stopnia nie może to

⁸ Litery **o** oraz **e** równocześnie z akutem i tyldą.

dziwić, jako że w działaniach kodyfikacyjnych prowadzonych przez dwie dekady aktywnie uczestniczył tylko jeden językoznawca (J. Tambor). Z drugiej strony trzeba zaznaczyć, że najpopularniejsza obecnie pisownia śląska, czyli pisownia „śląbikörzowa”, jest dość zachowawczą ortografią, która nie zrywa radykalnie związków ze sposobem zapisu funkcjonującym w standardowej polszczyźnie. Co istotne, ma dość solidne podstawy teoretyczne i używana jest w nowszych śląskich tekstach o charakterze naukowym i popularnonaukowym (por. np. Jaroszewicz 2019b).

Na koniec można dodać, że choć w śląskiej przestrzeni literackiej dominuje uproszczony „śląbikörz”, na drodze do pełnej stabilizacji śląskiej normy ortograficznej wciąż stoją poważne przeszkody. Niewątpliwie sporym problemem jest paralelne funkcjonowanie, w dodatku w tych samych obszarach funkcjonalno-stylistycznych dwóch odmian „śląbikörza” – pełnej i uproszczonej. Sytuacja taka budzi pewną konfuzję i nie pozwala definitywnie zerwać z normatywnym wielogłosem właściwym dla realiów sprzed dwóch dekad. Wydaje się też, że brak szczegółowych, eksplicytnie wyłożonych, zasad pisowni w znaczący sposób utrudnia krystalizację śląskiej normy, pośrednio też spowalniając rozwój śląskojęzycznej piśmienności. Stworzenie obszernego, śląskiego słownika ortograficznego i gramatyki bez wątpienia jawi się jako najpilniejsza potrzeba nowej, śląskiej kultury.

Bibliografia

- Adamus R., Dylus M., Grządziel B., 2010, *Görnošlönski šläbikörz*, Chorzów: Pro Loquela Silesiana.
- Andriejew L.N., 2019, *Uorginalny czowjek*, przeł. B. Wanot, w: M. Musiał, M. Rosa (red.), *Kiedy umrze šlönsko gödka*, Katowice: Silesia Progress, s. 123-132.
- Bartylla-Blanke A., 2000, *Röd. Przyczynek w sprawie śląskiej*, Krapkowitz: nakład własny.
- Burns R., 2016, *Spömnijcie se Tamowä Klaczkä. Wiersze i špiywki Roberta Burnsa*, przeł. M. Syniawa, Kotörz Mały: Silesia Progress.
- Christa J., 2005, *Szkola furganio*, przeł. A. Rocznik, Warszawa: Egmont Polska.
- Czajkowski A., Klukowski A., 1998, *Słownik gwary śląskiej*, Katowice: Wydawnictwo Columb.
- Czajkowski A. (red.), 2006, *Wielki słownik śląsko-angielsko-niemiecki*, Katowice: Wydawnictwo Kaga Druk.
- Czesak A., 2004, *Šlązacy w poszukiwaniu języka*, „Przegląd Polonijny” XXX, 3, s. 105-111,
- Czesak A., 2005, *Nasa slonskošl dusa – poezja w języku serca*, pozyskano z <https://czesak.files.wordpress.com/2013/08/czesak2005.pdf>.
- Czesak A., 2006, *Góralski i śląski – mikrojęzyki literackie in statu nascendi?*, w: A.Д. Дуличенко (ред.), *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты*, Tartu: Universitas Tartuensis – Tartuskiy Universitet, s. 360-385.
- Czesak A., 2015, *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Dyrda D., 2012, *Opcjo wnuka*, w: W. Szewczyk (red.), *Bysuch s Reichu*, Katowice: Imago Public Relations, s. 49-58.
- Dyrda D., 2013, *Rýchtig Gryfno Godka (porėncznik šlůnskij godki)*, Łędziny: Instytut Šlůnskij Godki.
- Dzierżawa B., 1995, *Utopek z Wielopola*, Chorzów: Wydawnictwo Oldprint.
- Dzierżawa B., 2002, *Z biegiem Rudy*, Chorzów: Wydawnictwo Oldprint.

- Gwóźdź K., 2010, *Mysli ukryte*, Śymjanowice Ślůnskje: Wydawnictwo Hologram.
- Jaroszewicz H., 2019a, *Rozwój języka Gůrnoślązaków w XXI wieku. Szkic socjolingwistyczny*, „Zeszyty Łużyckie” LIII, s. 25-42.
- Jaroszewicz H., 2019b, *Literacko-językowō erbowizna Gůrnego Ślůnska – in spe*, w: M. Muśiał, M. Rosa (red.), *Kiedy umrze ślůnsko gōdka*, Katowice: Silesia Progress, s. 85-91.
- Jaroszewicz H., 2021, *Śląska ortografia ‘śląbikōrzowa’ – status, forma, funkcjonowanie*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” [w druku].
- Jaworska E. (oprac.), 1973, *Bajki śląskie ze zbiorów Lucjana Malinowskiego*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jynzyk szlůonski, 2010, *Republika S’lůonsko. Głos Wolnego S’lůonska*, pozyskano z <http://www.republikasilesia.com/jynzyk-szlůonski/index.html>.
- Kadłubek Z., 2008, *Listy z Rzymu*, Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Kallus B., 2007, *Słownik Gůrnoślůnskij Godki. Słownik gůrnośląsko-ogůłnopolski / Skrócony słownik ogůłnopolsko-gůrnośląski*, Chorzów: Firma Korol.
- Kallus B., 2009, *Propozycja normatywizacji pisowni regionalnego języka śląskiego*, w: A. Roczniok (red.), *Śląsko godka jeszcze gwara czy już jednak język?*, Zabrze: Narodowa Oficyna Śląska, s. 69-78.
- Kallus B., 2015, *Słownik Gůrnoślůnskij Gōdki. Słownik polsko-gůrnośląski / Słownik gůrnośląsko-polski*, Chorzów: Pro Loquela Silesiana.
- Kałuża H., 2003, *Nasa ślůnskoł dusa*, Wydawnictwo Maria, Brynica.
- Kalinowski P., 2001, *O ślůnskij ortografii*, „Echo Ślonska”, pozyskano z http://www.echoslonska.com/0112/debata/011202db_PiotrKalinowski_Oslonskijortografii.html.
- Kubica B., 2009, *Aby pisac po śląsku, trzeba nowych liter*, „Sosnowiec nasze miasto”, pozyskano z <https://sosnowiec.naszemiasto.pl/aby-pisac-po-slasku-trzeba-nowych-liter/ar/c13-82655>.
- Kulisz J., 2001, *Naše abecadlo*, „Echo Ślonska”, pozyskano z http://www.echoslonska.com/0112/debata/011202db_JozekKulisz_Naszabecadlo.html.
- Ligoń S., 1957, *Bery i bojki śląskie*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk.
- List of Silesian-language books in standard orthography*, 2019, *Wikipedia*, https://en.m.wikipedia.org/wiki/List_of_Silesian-language_books_in_standard_orthography?fbclid=IwAR2ZE0F5fG14cOzu1teUZ0fwoItXea3MbHPLYJ-w63-6-LTq8Ab1hqvkbl0.
- Lysko A., 2008, *Duchy wojny. Dziennik żołnierski 1942-1944. W koszarach pod szczytami Alp*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk.
- Malinowski L., 1954, *Powieści ludu na Śląsku*, oprac. M. Karaś, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Melon M., 2015, *Kōmisorz Hanusik. We tajnyj suźbie ślůnskij nacyje*, Kotōrz Mały: Silesia Progress.
- Neblik S., 2016, *Do rymu po naszymu abo ślůnski misz-masz*, Kotōrz Mały: Silesia Progress.
- Roczniok A., 2008, *Zbornik polsko-ślůnski I A-K podug normy ISO 639-3 szl / Słownik polsko-śląski I A-K wedlug normy ISO 639-3 szl*, Zabrze: Narodowa Oficyna Śląska.
- Roczniok A., 2010, *Zbornik polsko-ślůnski II L-P podug normy ISO 639-3 szl / Słownik polsko-śląski II L-P wedlug normy ISO 639-3 szl*, Zabrze: Narodowa Oficyna Śląska.
- Steuer F., 2012, *Steuer na dwa knify szrajbunka*, oprac. A. Roczniok, Zabrze: Narodowa Oficyna Śląska.
- Syniawa M., 2010, *Śląbikōrz niy dlō bajtli*, Chorzów: Pro Loquela Silesiana.
- Syniawa M. (przeł.), 2011, *Dante i inksi*, Kotōrz Mały: Silesia Progress.
- Syniawa M., 2018, *Cebulowō ksiynga umartych*, Kotōrz Mały: Silesia Progress.
- Szołtysek M., 2000, *Biblia Ślązoka*, wyd. I, Rybnik: Śląskie ABC.
- Szołtysek M., 2011a, *Biblia Ślązoka*, wyd. II, Rybnik: Śląskie ABC.

- Szołtysek M., 2011b, *Ilustrowany słownik gwary śląskiej*, wyd. II, Rybnik: Śląskie ABC.
- Szołtysek M., 2013, *Ewangelie śląskie*, Rybnik: Śląskie ABC.
- Tambor J., 2009, *Propozycje kodyfikacji ortograficznej śląszczyzny*, „Socjolingwistyka” 22, s. 83-92.
- Tambor J., 2009a, *Śląski alfabet*, w: A. Rocznik (red.), *Śląsko godka jeszcze gwara czy już jednak język?*, Zabrze: Narodowa Oficyna Śląska, s. 9-16.
- Tobor G., (przeł.), 2017, *Nowy Testamyt po ślonsku*, Radzionków: Wydawnictwo Tobor.
- Wanot B., 2021, *Czytūmy pū naszymu*, pozyskano z <https://czytomy.wordpress.com>.
- Wencel R., 2011, *Jak zech był pjyrzy róż w Indjach* [archiwum autora].
- Wencel R., 2019, *DykcyjŃnŃrż ślŃ,sko-polski Ńoparty na ślŃ,skej wymŃwje Ńod wele ŃopŃlŃ*, pozyskano z http://www.math.uni.wroc.pl/~rwenc/sil/slownik_sp.pdf.
- Widera A. (oprac.), 1983, *Anegdoty, humoreski i żarty ludu śląskiego*, Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Wieczorek G., 2003-2010, *Tak sie rżŃndzi po ślŃnsku*, II-XIV [archiwum autora].
- Wstępnę zasady pisowni śląskiej 2009* [archiwum autora].

HENRYK JAROSZEWICZ

The orthographies in contemporary Silesian-language literature

Abstract

Over the past two decades, Silesian literature has been written in eleven different types of orthography, the most important of which are the classical, neo-Steuer and “śląbikŃrżowa” orthographies. Other orthographic proposals, e.g. by D. Dyrda, B. Kallus, P. Kalinowski, H. Kaluza, R. Wencel, did not become popular and were abandoned rather quickly. As a result, contemporary Silesian literature was dominated by the “śląbikŃrżowa” spelling, gaining popularity due to its conservative form and the support of the most essential Silesian publishing houses. However, an obstacle to the complete stabilisation of Silesian orthography is the variant spelling of “śląbikŃrżowa” (“full “śląbikŃrż” and simplified “śląbikŃrż”) and no detailed, explicative normative works (*i.e.* orthographic dictionary, grammar).

Keywords: Silesian language, Silesian dialect, Polish language, orthography.

Aneks (egzemplifikacje śląskich ortografii stosowanych w latach 1998-2019)

1. śląska ortografia klasyczna

Pisali mi z doma. Wszystko tam w porządku. Wszyscy som zdrowi, Ciebie i mie tego samego życzom. Chocioż my sie, bracie tak kochali, to doprowdy my niy wiedzieli, co to jest cliwota. Ale jak sie jeszcze kiej zyńdymy, to dopiyro bydymy wiedzieć, jak sie momy miłować. NojprżŃd jednak musimy prosić Boga, żeby sie zaś szczyśliwie zyńść pod rodzinnym dachym. Proszę Cie, Braciszku, abyś mi odpisoł. Taki zech jest ciekawy, jak Ci sie też ta powodzi (Lysko 2008: 73).

1.1. śląska ortografia klasyczna (Andrzej Rocznik)

Buch kery mocie we rynkach niy mo żŃdnych aspiracyjŃf coby kodyfikirować ślŃnsko gotka. Jo miarkuja ino coby spŃmnieć wolworzy kery niyjeden z Nos pszepŃmniŃł. Je to

piyrzo tajla, kero mo 8, 7 tałzyna polskich wolwortóf. Potyn bydúm tajle L-P i R-Z. Miar-kuja wszyjsko bes tyn rok wydać. Cuzamyn bydzie 25 tałzynóf wolwortóf. Czamu jo szraj-bowoł jako się czyto? Ano skuli tego iże blank wiela ludziój niy zno ślůnskiej szprachy (Roczniok 2008: 3).

1.2. śląska ortografia klasyczna (Andrzej Czajkowski i Andrzej Klukowski)

Siedzi dudek na kościele, / Warzi kawa łod niedziele, / Kawa mu sie wyłoła, / Dudek uciyk z kościoła! / Aleksander szoł na wander, / Kupiył bōty za dwa knoty, / Kupiył zegarek za talarek, / Kupiył kōnia bez łogona, / Kupiył bicz – chlast go rzić! / Antek-Pantek kozy gnoł, / Za łogony pociongoł. / Łogony sie urwały, / Za Antkim poleciały. / O co weta? O poł kreta, / Ja go odrza, ty go zjysz (Czajkowski, Klukowski 1998: 173).

1.3. śląska ortografia klasyczna (Marek Szoltysek)

Juzaś kedy prziszoł nazod do Kafarnaum i rozniosło sie, że je w doma. Toż nazłaziyla sie tako kupa luda, że przed dźwiryzami boł prask, a On godoł do nich kozanie. Łoroz przisli ku Niyemu ze paralytykiym, kerego targalo sztyrech chop. Jak skiż prasku niy poradziyli sie do Niego dociść, to zbulyli konsek dacha nad miyjscym kaj boł Jezus i bez dziurra spuściyli lyże, na kerych lygoł paralytyk. Jezus uwidzioł ich wiara i padoł do paralytyka: „Synu, odpuszczajom ci sie twoje grzychy! (Szoltysek 2013: 35).

1.4. śląska ortografia klasyczna (Andrzej Czajkowski)

baba, babeczka, babôwka, babraczka, babrać, babrok, babuc, bachmistrz, bachory, bachraty, bachroc, bacioki, badytuch, baj, baje, bajera, Bajerok, baji, bajka, bajlaga, bajsłować, bajsnońc, bajtel, bajtlik, bajukać, bakać, bakenborty, bakpulwer, bał, balakwastry, balek, bali, balkan, balôniok, bałamôńcić, bałer, bałplac, bamber, bamontny, bamôńcić (Czajkowski 2006: 4-5).

2. ortografia „śląbikōrzowa” (uproszczony „śląbikōrz”)

Dejcie pozōr jak ôn leży, genau tak, coby bana po nim przejechała. Ftoś go tukej ôstawił leżeć. Wołejcie kryminalnych! Jo leca posznupać, eli kajsik niy znojda mordyrza! Kōmisorz wyciōngnoł pistōla i podrałowōł beszōngiym wele glajzōw ku Szopiynicōm. Pamiyntōł godka bez mobilniok z nowym kōmyndantym, wiedziōł co mo zakozane sznupać wele sprawy Kopycioka i wołōł, coby kryminalne niy zoboczyli go tukej na mordplacu wele umrzika. Czamu popylōł genau ku Szopiynicōm? (Melon 2015: 50).

2.1. ortografia „śląbikōrzowa” (pełny „śląbikōrz”)

Ella mō dzisioj trzi lata, rōwno miesiōnc tymu urodziyla sie Rōzia, a pō nich... fto to może wiedzieć? Piszā tyż ale z myślōm ô tych wszyjskich, kerzi weznōm tã ksiōnzeczkā do rynki, bo chciołbych ich zachyńcić do dokumyntowaniō tego, co wiedzōm ô swoich przodkach. Na naszā ślōnskō historyjō sklōdajōm sie przecā dzieje pojedynczych ludzi i familij, a niyrōz w tych dziejach znojdymy wiyncyj prōwdy, jak w tyj ôsztymplowanyj bez beamtrōw historyji, kerōm chcieliby nōs futrować (Syniawa 2018: 8).

3. ortografia neosteuerowska

Wszyjscy ździwijnji uobrūcyli śe w strūna tego, co to pedzoł. Tedy pjyrszy roz zoboczyli drobno gymbiczka z ryżym fūnsym, kerego kůńce namokły gorzołum i kapuśnokym i ścymnały, małe bezfarbne uoczka i akuratny zaczesano gūwka Sjemjona Wasiljewicza Kotjelńnikowa. Pjyńć lot robjyli społym z Kotjelńnikowym, każdy dżyń witali śe i zegnali, uo

czymśi godali, a w koždy dwadzesty dźyń mješúnca, jak dostowali geltag, cuzamyn uobjadowali w restauracyji, tak jak dźišok (Andriejew 2019: 123).

4. ortografia Dariusza Dyrdy („dyrdzin szrajbůnek”)

A ku tĕmu przeca i ślůnski nacjonalisty majom baby ze coukij Polski, kamratůw ze coukij Polski, familio we coukij Polsce – tuże jako spornie ze Polskom żyć? Tuże wto zno, pra, ta ziĕmio a tych ludziůw – do tego je pewne co o’ żodněj ślůnskiej rebelie i godki ni ma. Som Ślůnzoki, kiere trzymiom sie za Niĕmcůw a Czechůw, jednakůż mie sie zdo, co i dzisio nojwiĕncej Ślůnzokůw trzymie, co som Ślązokami i Polokami wroz (Dyrda 2013: 53).

5. ortografia Henryka Kałuży

Juz cas, cobychmy łotwarli gamba! Juz cas, cobychmy zaconi śpiywać całą dusą nasā ślůnskoł piejšń, we chtorej schowane jes całe nase zyciy. Juz cas łotworzić dwiryzi do ślůnskygo serca. Juz cas – bo i tak za nieskoro. Nie nołlezy sie stydźić tego, co dziejś tā na samy dnie lujdzkyj łosobowojści drzymie zapiejśniałe i schuchrzałe. Juz cas łotworzić dusa – niech śpiywoł jak ino umiy, niech płace, niech sie raduje, niech z bolejšci urzykoł, niech je łōna w końcu slysanol (H. Kałuża w: Czesak 2006: 372).

6. ortografia Bogdana Kallusa („szkryft ślůnski”)

O’bie te formy zapisu majom jedyn podstawowy feler. Ańfach niy dowajom pozōr na fakt, iże sōm to jednak inksze głoski. Czytanie *o-pochylōnego* za *o* albo za *ó-zawarte*, niy o’ddowo jei rýchtých ślůnskiego brzmiynio. Słowa zapisane bez *o* albo *ó*, niy bydōm czytane po naszymu, bo tyż niy bydōm mieć prawego brzmiynio. Beztōż o’statnimi laty, pokozalo się pora propozycji specjalnego zaznacznia tyj samogłoski (Kallus 2009: 71).

7. ortografia Teda Jeczalika („Tadzikiowy muster”)

Tak my sie robiyli spotkania i pikniki w lato i spoominali downe, dobre s’loonske czasy! Era koomputeroow jurz downo rozprzeszczyniyua sie. I tak przy piwie zaczli my sie spiyrac’ rze tak naprowda tysioonec lot kultury s’loonskiej nigdy niyprzinioosuo noom prawdziwego jynzyka s’loonskiego. Troha nos to wszystkich szterowauo i... nastympne lata przinioosuy noom prawdziwy, oryginalny jynzyk s’loonski (T. Jeczalik w: Jynzyk S’loonski 2010).

8. ortografia Piotra Kalinowskiego i Józefa Kulisza

Ńy próbujā upodobnać našy godki do českého. Našo godka (wbrew tymu co Poloki godajōm) jes bařij zblizono do morawského niź polského (ńy godōm sam o tym, co jes dišoj, po 70 latach „repolōnizacji”, na Ślůnsku slychać, yno o tym jak našo godka richtik wyglōndała, bez polskich i ńymĕckich nalećałosci). Poloki (np. Miodek) godajōm co we našy godce zachowol še „piĕkny staropolski jĕzyk”, ale to ńy jes prowda (Kalinowski, w: Czesak 2004: 110).

9. ortografia Romana Wencła

Űosprawjũn sañ Űo Űodwydzũnych placach, treffũnych ludźach jak tyz i swoich rostolicnych przigodach. Kãns bez Űostatńe lata zdũ,zũło še w Űod Gandhi’ego Űojcyjźńe zmjyńić, a tyz i jō na ĩeftore sprawy zaglũ,ndũ, dźišej dźebecko inacý jak pjyrwej. Űo tich pomjyńańach jednakůż tukej ĩe spũminũ, abo robjã to bardzo sporadycńe. Błank wchodzã w laũnã a emocyje mojej pjyrsej rajze ku Indjũ, i Űopisujã tyn kraj gynaũ taký, jaký zech go widzol a Űodbjyroł dźejšýńć łot nazōd (Wencel 2011: 2).

10. ortografia Grzegorza Wieczorka

Moc za niyskoro – ale jednak – ukazuje sie do kupy złónczóno drugie a trzecie wydanie „Poradnika...”. Życza Wóm mockã radości przy czytaniu a podszukowaniu gôdki naszych ôjców. Ezli môtcie jakieś kómyntôrze, skôzania, pochwôły abo krytyki, to niy niychejcie sie niymi sy mnóm podzielić. A ezli znôtcie jeszcze kogoś, co by go „Poradnik...” móg zainteresować, to dejcie mi skôzać abo pošlijcie mu te nowinki „Poradnika” na jego ymilkowô adresã. Niy gorszcie sie, eli ftoś dostôł tyn ymilek przeciw swoji woli (Wieczorek 2003-2010).

11. ortografia Jolanty Tambor

To pies, to hazok, ciepól wyń ryczkami / I tyroł i gupioł i durś czaskoł drzwiami / Wnerwiôł sie Őwe i idzie dō niego / Willi juź przestôń, jo niy szczymia tego / Na to mu Willi tak ino ôdpedzioł: / Co kōmu do jymu, to jymu do kōmu. / Ty pierõnski giździe, jo jes w swoim dōmu (Tambor 2009a: 15).